

תחרות עסקית אגרסיבית

א. כללי

עד עתה עסקנו בתחרות עסקית שבה שאיפתו של כל אחד היא להגדיל את רווחיו שלו. בפרק זה נעסוק בתחרות עסקית אשר מטרתה היא למוטט את העסק המתחרה לחלוטין.

נעמוד על שתי שאלות:

- (1) האם יש איסור בירידה לאומנות כאשר הכוונה היא להזיק לאחר, על אף שהיורד יכול לטעון אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי.
- (2) האם המטרה שלא להותיר לאחר מרווח מחיה הופכת את התחרות העסקית לאסורה.

ב. הקורא לחבירו רשע – יורד עמו לחייו

במסכת קידושין¹ הובאה ברייתא:

"הקורא לחבירו עבד - יהא בנידוי, ממזר - סופג את הארבעים, רשע - יורד עמו לחייו!"

רש"י על אתר פירש את הביטוי "יורד עמו לחייו", ש"מותר לשנאתו ואף למעט פרנסתו ולירד לאומנתו". אמנם במסכת בבא מציעא² תמה רש"י על פירוש זה:

"ואני שמעתי: רשאי לירד לתוך אומנותו של חבירו, ולמעט מזונותיו של חבירו, וקשה בעיני שיתירו חכמים לישראל להנקם ולגמול רעה".

גם המאירי³ תמה על פירוש זה:

"מה שאמרו בסוגיא זו שהקורא לחברו רשע יורד עמו עד לחייו יש מפרשים שהוא רשאי לירד לאומנותו ולמעט מזונותיו ולא יראה כן שלא התירו חכמים לגמול רעה ולהנקם".

רש"י והמאירי דחו את הפירוש הזה מפני שהעושה כן עובר על איסור מפורש

1. כח, א.

2. עא, א.

3. בבא מציעא עא, א.

בתורה – "לא תקום ולא תטור את בני עמך". כך כותב הרמב"ם בספר המצוות⁴:
 "והמצוה הש"ד היא שהזהירנו שלא לנקום קצתנו מקצתנו. והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו. הזהיר האל מזה ואמר (שם) לא תקום. ובספרא: עד היכן כוחה של נקימה, אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כשם שלא השאלתני מגלך, לכך נאמר 'לא תקום'. ועל זה הדמיון הקש בכל הענינים".

אמנם יש שכתבו שהותר לנעלב לרדת לאומנות חבירו – מידה כנגד מידה. כך מביא בעל השיטה מקובצת בשם הרב רבנו יהונתן⁵:

"רשע יורד עמו עד לחייו – יש מפרשים רשאי לירד בתוך אומנותו ולמעט במזונותיו מדה כנגד מדה דכיון שקראו רשע גרם לו שאין בני עירו מרחמין עליו שחושדין אותו בעבירות גדולות כמו שהוא מעיד עליו כמו כן ירד גם לאומנותו אף על פי שממעט הרוחתו של חברו".

החתם סופר⁶ הבין שרבנו יהונתן חולק על רש"י, ודעתו היא כדעת תשובות הגאונים⁷ שהם היש מפרשים ברש"י – שהותר לנעלב לרדת לאומנות המעליב לכתחילה, אף שזה כנגד שורת הדין:

"רשע יורד עמו לחייו שאם היה בעל מלאכה בא וקובע חנות בצדו, ואמר רב הונא, האי בר מבואה דאוקי ריחייא ואתא בר מבואה אחרינא קאי מוקי גביה, דינא הוא דמעכב עליה, דאמר ליה קא מפסקת לה לחיותאי. ואמר רב הונא בריה דרב יהושע, פשיטא לי, בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב. **הכא בדקארי ליה רשע בלא דינא פסקינן דינא עליה דאתי מוקים לכתחלה בהדיה**".

לשיטה זו הותר כאן לפתוח חנות בצד חבירו, במגמה למעט את פרנסתו, אמנם רק במקרה המיוחד של הקורא לחבירו רשע, אך שמא יש צורך בהיתר מפני שמדובר באופן שבו לאדם אחר נאסר לרדת לאומנות חבירו. האם במקרה שמותר לרדת לאומנות חבירו, לדוגמא כאשר המתחרה הוא בן עירו של האומן, הותר לרדת לאומנות חבירו אף במגמה למוטט את מקור פרנסתו?

4. מצות לא תעשה שד.

5. בבא מציעא עא, א.

6. שו"ת חתם סופר חלק חושן משפט סימן סא.

7. שערי צדק חלק ד שער א סימן ג ד"ה והילכתא.

ג. ההבחנה בין פסיקת החיות לבין פיות החיות

בשו"ת הרמ"א⁸ נשאל בנוגע להסגת גבולו של מהר"ם פאדווה בהדפסת ספרי הרמב"ם:

"הנה הוא איש בארץ לועז אשר נודע שמו במרחקים. דלה דלה מים עמוקים, מימיו מתוקים, גוזר ומקים, יברכהו שוכן שחקים. הוא האילן הגדול אשר פריו למאכל ועלהו לתרופה, אמרתו צרופה, הוא ה"ה הגאון מהר"ר מאיר מפאדוואה. והנה שם מגמותיו רעיוניו ומחשבותיו והשתתף עם אחד מאנשי ארצו ומגדוליה דהיינו יענטילומר והוא אחד מן מדפיסי הספרים⁹. והסכימו יחדיו להדפיס החיבור הגדול משנה תורה, אשר חבר הרב הכולל האמתי רבינו משה בן הרב המובהק הדיין רבינו מיימון. וכאשר חשב כן החלו לעשות בעזרת ה' עד שלעת עתה נגמר הדבר. והגיה אותו בשכלו הזך עד אשר לא נשאר בתוך הבר תבן, וסלק המסלה עד לא נשאר בה אבן. והנה קם אחד גם כן יענטילומר מעשירי הארץ נגדו¹⁰ ואמר אעשה גם אנכי לביתי ואדפיס אנכי גם אני, וכן עשה. **והעיקר הוא מאתו שעושה דבר זה על מה שלא נשתתף עמו הגאון הנ"ל, ועושה דבר זה להכעיס ולכלות ממון הגאון הנ"ל חס ושלום. כי ידוע אם לא ימכור הגאון ספריו שיכבד עליו המשא מנשוא.** והנני לדון בדיני ישראל, באם היו שני אנשים ישראלים על פי תורתנו הקדושה, ונוכיח שזכה הגאון הנ"ל בדינו. ונפרד מזה ונהיה לארבעה ראשים, ועל אלו הארבעה יסודות נרכיב הדבר וענינו. ואומר, שדין הוא עם הגאון שהוא ימכור ספריו ראשונה. והואיל ובעונותינו שרבו אין ידנו תקיפה לעשות כפי תורתנו, מ"מ לא נניח את שלנו ולומר שכל ישראל ומי שבשם ישראל יכונה לא יקנה שום ספר מיימוני החדשים רק מאותן היוצאים מתחת יד הגאון הנ"ל או באי כחו".

ברור מניסוח השאלה שמטרתו של המדפיס השני לא הייתה רק להרוויח, אלא למוטט כלכלית את מהר"ם פאדווה, ולנקום בו על כך שבחר להוציא את ספרי הרמב"ם באמצעות מדפיס אחר. הרמ"א אמנם פוסק נגד המדפיס השני, אלא שהוא אינו עושה זאת מן הטעם שכוונתו פסולה, אלא מפני שהאופן שבו הוא מסיג גבול פסול:

8. סימן י.

9. הוא המדפיס הידוע אלואיזי בראגאדין מוויניציה, ראה תולדות הדפוס באיטליה לח"ד פרידנברג עמוד 69.

10. הוא המדפיס המפורסם מארקו אנטוניו יושטיניאן מוויניציה.

"במרדכי פרק לא יחפור¹¹ מייתי בשם אביאסף, וזה לשונו: מבוי הסתום משלשה צדדין רק בצד אחד הוא פתוח לכנוס בו, ודר ראובן אצל סופו הסתום ובא שמעון לדור כנגד הצד הפתוח, שאין כותי יכול ליכנס למבוי אם לא שיעבור על פתח שמעון, דינא הוא דמעכב עליו כדרב הונא עכ"ל. אם כן משמע שהלכתא כוותיה דרב הונא מדמייתי ראייה מיניה. אלא על כרחך צריכין אנו לחלק, דבדבר **דברי היזקא כגון הכא גבי מבוי שבודאי יזיק לו, כולי עלמא מודו דהלכתא כרב הונא ואם כן בנדון דידן נמי ברי היזקא הוא, כי היענטילומר השני נתן להכריזי שכל ספר יוזיל זהוב טפי מהגאון**. ומי ראה זאת ולא יבא אליו לקנות ממנו, ויכול הוא להוזיל כי הוא מעשירי הארץ. לכן גם בדינינו הלכתא היא כרב הונא ונדון בן נח בדין ישראל, ולכן נחתוך הדין כדפירשתי".

בחלק הראשון כתבנו, שדין מבוי שאינו מפולש מיוסד לדעת החתם סופר על פירושו של הר"י מיגש בדין מצודת הדג. הר"י מיגש מבחין בין מצב שבו היורד לאומנות חברו פוסק את פרנסתו של הראשון מכל וכול, לבין מצב שבו היורד רק מצמצם את פרנסתו של הראשון. מהו יסוד ההבחנה הזו?
את הביטוי "שאני דגים דיהבי סיירא" מפרש הר"י מיגש כך:

(הדגים) "משלחים שלוחין לראות אם יש שם מצודה אם לאו וכשרואין מצודה הראשונה יודעים שיש שם מצודות הרבה ובורחים מאותו מקום כולו ואין נכנסין אליו כלל, שנמצאת אותה מצודה **מפסקת ליה לחיותיה לגמרי**. אבל אלו לא היו שולחים שלוחים ולא היו בורחים מאותו מקום שנמצא שמי שלא נאחז באותו מצודה אפשר שילכו בזו המצודה האחרת כמו ברחיים שאפשר שיהיו מקצת אנשים טוחנים בזו ומקצת טוחנים בזו ולא מפסקת ליה לחיותיה כלל יש לומר שאין מעכב עליו **ואף על גב דהוה מפחית ליה לחיותיה מציא אמר ליה, את מטי לך מאי דפסקו לך מן שמיא, ואנה מטי לי מאי דפסקו לי מן שמיא**".

ההבחנה אינה כמותית, בין מי שפוחת את חיותו של חברו למחצה לשליש ולרביע, לבין מי שפוסק אותה לגמרי, כדברי בעל הבית אפרים¹² - "כלום חילק בין היזק רב למעט... אי אמרת דאף בתוך שלו אינו יכול לומר אני עושה בתוך שלי, אף בפיוסוק חיות מועט יש לנו לאסור". הר"י מיגש מפרש את הטענה "אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי" לא לעניין הרשות שמתוכה פועל כל אחד. הרי לא הותר לאדם להזיק מתוך שלו, ואם פסיקת החיות נתפסת

11. בבא בתרא סימן תקטז.

12. חושן משפט סימן כו ד"ה ועוד.

כנוק, הטענה "אני עושה בתוך שלי" אינה מעלה ואינה מורידה. לכן מפרש הר"י מיגש שטענה זו משמעותה אני איני נוגע במוכן לך, שהרי אין אדם נוגע במוכן לחבירו כמלא נימה¹³. כך כתב בשו"ת בנימין זאב¹⁴:

"ואין ראוי לאדם לשנוא את חבירו ולדאוג שמא יקפח את פרנסתו דאין אדם נוגע במוכן לחבירו דמה שמוכן לו לא יגע בו חבירו דמזונותיו של אדם קצובין לו מן השמים מראש השנה ועד יום הכיפורים כדאיתא במסכת ביצה ריש פרק יום טוב¹⁵. ואמרינן ביומא פרק ג' על מעשה דבית גרמו בלחם הפנים ובית אבטינס בקטורת **שבקשו חכמים לדחותם ממקומם ולא יכלו מכאן אמר בן עזאי כלומר ממעשה דבית גרמו ומבית אבטינס שבקשו חכמים לדחותם ולא יכלו אמר בן עזאי בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך ואין אדם נוגע במוכן לחבירו על כן אל ישנא אדם את חבירו כשמרויח אצלו ודואג פן יקפח פרנסתו**".

לשיטה זו, כאשר מסיג הגבול סוגר את הדלת בפני המוכן לחבירו באופן כזה שאף מה שהכינו לו מן השמים לא יגיע אליו, הריהו יורד לאומנות חבירו באיסור. לכאורה, אף כאן יכול לטעון היורד לאומנות, שמה שפסקו לך מן השמים יגיע לך גם כך. ואכן החזון איש בספרו אמונה וביטחון¹⁶ כותב:

"ואמנם אומן של בני מתא דמצי לעכב משום פסקת לחיותאי, אינו על צד המציאות, אלא על צד חיוב ההשתדלות, שכל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד יום הכפורים, ולא יחסר לו, אם יהיה כאן אומן של מתא אחרינא, ולא יותיר לו אם לא יהיה, רק אם מצי לעכב נכנס זה בחוב השתדלות מצדו, וחוב הרחקת הנזק מצד רעהו, ואי לא מצי מעכב, אין בו חיוב השתדלות, ואין על חבירו משום מזיק, אבל המטריף לחם חקו של כל יציר בטח יתן לו די מחסורו".

כשם שלא נבטל את דיני גניבה וגזילה, ועל הנגזל לתבוע את הגזלן ולא לסמוך על כך שמזונותיו קצובים, כך גם כאן. אף שבאמת אין אדם נוגע במוכן לחבירו בין על ידי גזילה ובין על ידי ירידה לאומנותו, ישנו גבול בין איסור להיתר. כל עוד הירידה לאומנות נעשית באופן שהמוכן לחבירו יכול להגיע אליו מן ההפקר, הדבר מותר. כאשר מן השמים יצטרכו להוציא מזה ולתת לחבירו, משמע שהדבר נעשה באיסור.

13. יומא לח, ב.

14. סימן רצו.

15. טז, א.

16. פרק ג פסקה טו.

בשו"ת משאת בנימין¹⁷ כתב בנוגע להסגת גבולו של חוכר כדעת האביאסף, אלא שלא הזכיר אותו:

"נראה לי דעד כאן לא פליג רב הונא בריה דרב יהושע ארב הונא אלא כהאי גוונא דרחיא דאינו מבטל לראשון לגמרי שהרי הראשון עומד ברחים שלו אלא שהשני אוקי עוד רחים אחד ומחסר לראשון ממחייתו שלא יהיה ריוח הרבה לראשון כבראשונה אבל מכל מקום יש לראשון ריוח פחות מבראשונה אבל היכא דבא השני לדחות את הראשון לגמרי ולבטל אותו ממחייתו בענין החנות והאורנדות שאין רשות רק לאחד בכל העיר ובא השני והשיג גבול הראשון ודוחה אותו לגמרי כולי עלמא מודו דמצי מעכב אפילו אבר מבואה דידיה דהא ודאי פסק לחיותא לגמרי וכהאי גוונא כתב גם כן הזקן מהרי"ך בספר שארית יוסף שלי"¹⁸.

רבי צבי איזנשטאט בחיבורו פתחי תשובה מסביר שהמשאת בנימין לא הזכיר את דעת האביאסף מפני שבמקרה שבו הוא דן, אף לדעת החולקים על האביאסף יכול הנפגע לעכב על מסיג הגבול. בדין האביאסף עדיין קיימת האפשרות שהקונים יעברו על פני החנות הראשונה וימשיכו לשנייה, אולם בהסגת גבולו של החוכר הנזק הוא חד משמעית ולדעת הכול יכול הלה לעכב. נמצא שגם לדעת החולקים על האביאסף, אם מדובר בתחרות עסקית שכוונתה למוטט כלכלית את המתחרה, ומבחינת יחסי הכוחות בין המתחרים יש להניח שהכוונה תתממש – זוהי ירידה לאומנות חבירו באיסור.

ד. תחרות עסקית שמטרתה למוטט את האחר

כאמור, בשו"ת בית אפרים¹⁹ כתב שאין הגיון לחלוקה בין פיסוק חיות מוחלט לבין פיסוק חיות חלקי. אם נניח שפיסוק מוחלט אסור מדין נזקי שכנים ויש בכך משום פגיעה בחברו, אזי גם פחיתת החיות תהיה אסורה – מה לי נזק מועט ומה לי נזק מרובה. ההיתר העולה מסוגיית בבא בתרא הוא כדברי הבריייתא שם:

"עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו, ומרחץ בצד מרחצו של חברו, ואינו יכול למחות בידו, מפני שיכול לומר לו: אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי".

מאחר שטענת היורד היא "אני עושה בתוך שלי", אין טענה זו נפגמת כאשר

17. סימן כז.

18. סימן יז.

19. חלק חושן משפט סימן כו-כז.

פוסק את חיותו של חברו לגמרי. עוד הוא מוסיף:

"וכך עלה בהסכמה מכל הראשונים והאחרונים וכך עמא דבר ומעולם לא שמענו למחות במי שבונה לו בית באיזה מקום בעיר שהוא יותר מוכשר לפרנסת אכסניא, אף על פי שהוא בונה אצל שערי העיר או בגובהה של עיר שהכל עוברים דרך עליו, ואין מוחה בידם לומר מפסיק לחיותא, אם לא כשאחד בא לגור במקומות שנוהגים חזקת ישוב או במקומות שדין דין מערופיא".

דבריו הם לאור שיטת הרמב"ם שנזכרה לעיל, ולפיה דין בן המבוי הוא הלכה מהלכות נזקי שכנים, הוא אכן מאריך בתחילת דבריו בהשוואת דברי רב הונא למחלוקת התנאים בעניין הרחקת נזיקין²⁰. על פי זה אכן אין לחלק בין פיסוק החיות לבין פחיתת החיות, שכן בהלכות נזיקין אין להבחין בין נזק מועט לנזק מרובה. לדעת הסבורים שדין בן המבוי יסודו באיסור המוסרי לפסוק את חיותו של חברו, ההבחנה בין פסיקה מוחלטת של החיות לבין פגיעה חלקית בה בעינה עומדת.

אמנם, ממשיך בעל הבית אפרים²¹, ההשוואה לנזקי שכנים אף היא תוביל אותנו לאותה מסקנה שאליה הגיע הרמ"א, שיש לעכב על המדפיס השני שלא להסיג את גבולו של מהר"ם פאדווה. טעמו של דבר הוא, שלא הותר לשכנים לעשות ברשותם דברים המזיקים את האחר, אלא אם כן כוונתם היא להשביח את שלהם. אם לא כן, הרי זה גרמא בנזיקין, ואף אם פטור מלשלם, אסור להעמיד אותו, כפי שפסק הרשב"א בתשובה²² והביאו הרמ"א בהגהתו לשולחן ערוך²³:

"שאלת. מי שפרע מקצת חובו והשליש את השטר עד שיפרע השאר. והלך השליש והחזירו למלוה וחזר וגבה בו כל החוב והשליש מודה בכך. פטור מדיני אדם שאין זה אלא גרמא בנזיקין. ואם עדיין לא גבה החוב משמתין ליה לשליש עד דמקבל עליה כל אונסא דאתי ליה ללווה מחמת אותו שטר. **דכל גרמא בנזיקין מחייבין את הגורם לסלקה**".

20. מסכת בבא בתרא פרק ב משנה יא:

"מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה חמשים אמה בין מלמעלה בין מן הצד אם הבור קדמה קוצץ ונותן דמים ואם אילן קדם לא יקוץ ספק זה קדם וספק זה קדם לא יקוץ.

רבי יוסי אומר אף על פי שהבור קודמת לאילן לא יקוץ שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו".

21. שם סימן כו.

22. שו"ת הרשב"א חלק א סימן אלף נב.

23. סימן שפו סעיף ג.

מעטה, גם בדין עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו אין מקום לדון לעכב לכתחילה מצד גרמא בנוזיקין, שהרי אינו מתכוון להזיק כלל, אלא להתפרנס מן החנות.

לא כך בשאלת הרמ"א. שם כוונתו של המדפיס השני הייתה להזיק את מהר"ם פאדווה וברור שניתן לעכב עליו שלא יזיק.

את ההבחנה הזו של הבית אפרים עושה גם רבי מרדכי בנעט בשו"ת פרשת מרדכי²⁴. שם כתב שגם לפי דברי הרמ"א, שמדפיס יכול לעכב על הבאים להסיג גבולו, הדברים אמורים דווקא באופן שהשני מכריו שיוזיל את המחיר, אבל **במקום שהמדפיסים האחרים אין כוונתם להזיק לראשון** אלא להועיל לנפשם, אי אפשר לאסור עליהם.

קדם להם בכך המהרי"ט²⁵ שכתב:

"ומיהו אף על פי שהם לא עשו כהוגן בזה, מכל מקום אין לחייבם בנזק שנתגלגל על ידיהם במה שעשה האיש מחמת כעסו דאפילו גרמא אין כאן וגריעא טפי מפורץ גדר בפני בהמת חברו וכופף קמתו של חברו מפני הדליקה דפרק הכונס, דהנך פטורים מדיני אדם, אבל בדיני שמים מיהא חייבים **שכונתם להזיק, אבל אלו אין כוונתם להזיק אלא לתועלת** וכי תימא בנזקי אדם לא חלקת בו בין שוגג למזיד בין מתכוין לשאינו מתכוין, הני מילי במידי דבמזיד חייב מדינא, אף בשוגג חייב, דאדם מועד לעולם, אבל בדבר דאפילו במזיד פטור מדיני אדם, לא מחייבי ליה בדיני שמים, אלא למי שכונתו להזיק, כי כל לבבות דורש ה', אבל לא ענש על השוגג".

אף אחרוני האחרונים הזכירו עיקרון זה. רבי אהרן קוטלר בספרו משנת רבי אהרן²⁶ חוקר, האם חיוב הרחקת נזקי שכנים יסודו בדיני הנוזיקין הכלליים – האיסור לגרום נזק לחבירו, כדברי הרשב"א הנ"ל, או שזהו דין מחודש, שיש לשכן זכויות מסוימות בשטח של חבירו. מסקנתו היא שזהו אכן דין מיוחד בהלכות שכנים, שכן הרחקות שכנים מצאנו אף באין כוונת הזיק, ואילו בהלכות נזיקין, אין איסור לגרום הזיק לחבירו כאשר אין כוונה להזיק. הוכחה לכך יש מדברי הרמב"ם²⁷ שפסק:

"וכן אם היו שניהן (=שני המזיקים) **ברשות**... והזיק אחד מהן ממון חבירו **שלא בכוונה פטור**".

24. סימן ז.

25. חלק א סימן צה.

26. על הרמב"ם, הלכות שכנים עמוד פ.

27. הלכות חובל ומזיק פרק ו הלכה ג.

ומסכם רבי אהרן קוטלר :

”הנה לפי זה פשיטא דגבי שכנים לא חשיב מזיק ממש, דהרי כל אחד עושה ברשותו בלי כוונה להזיק... **וכל זה באינו מתכוון להזיק, אבל במכוון חייב מפני דאין לו רשות לזה** ובהכרח שצריך לומר דדין הרחקת נזיקין בנזקי שכנים הוא דין מחודש מצד זכויות השכנים”.